

NOŠE NA FRESKI SV. NEDELJE V CRNGROBU

Freska Sv. Nedelje v Crngrobu¹, ki izvira iz 1460/70 in prikazuje opravila, kakršna so bila takrat ob nedeljah prepovedana, ni samo pomemben spomenik našega poznosrednjeveškega stenskega slikarstva, temveč tudi vir za zgodovino materialne kulture in običajev. Kajti iz upodobljenih prizorov je mogoče marsikaj razbrati o tedanjem obrtniškem življenju, stavbarski zgodovini, poljedelstvu, lovu, ribištvu, nravi ali o šegah in navadah. Osebe, ki so naslikane na tej freski pri prepovedanih nedeljskih opravilih, pa so podane v onodobni običajni noši posameznih stanov. Tako vsebuje crngrobška Sv. Nedelja tudi obsežno gradivo za zgodovino noše v 15. stoletju.

Čeprav je ugotovljeno, da je bil slikar te freske (iz nasledniškega kroga Janeza Ljubljanskega) v ikonografskem pogledu odvisen od raznotherih tujih predlog², pa je po drugi strani nedvomno, da so upodobljeni žanrski prizori posneti po takratnih motivih, veljavnih za širše območje, saj bi sicer delo ne moglo doseči svojega pravega namena, namreč, dovolj dojemljive ponazoritve opravil, ki obiskovalcem cerkve ob nedeljah niso bila dovoljena.

Natančneje: freska Sv. Nedelje kaže trpečega Kristusa, ki je okrog njega nanizanih v vzporednih pasovih nekaj manj kot 50 prav različnih prizorov iz vsakdanjega življenja v začetku druge polovice 15. stoletja. Namen tega dela je nesporen. Vsakdanja opravila, če se jih ljudje ne lotevajo o pravem času, marveč v prepovedanih dneh, so pregrešna in mučijo Kristusa, grešnike pa spravljajo v pogubo. Z drugimi besedami: opravila, ki so upodobljena na naši freski, se — čeprav so sicer poštena — ob nedeljah ne smejo izvajati in pomenijo tedaj grešna dejanja.

Te crngrobške slike iz poznosrednjeveškega vsakdana so v marsičem sorodne zlasti s podobnimi upodobitvami v koledarju iz Passaua (1445), oziroma: obe deli sta mogli zajemati iz skupnih predlog; samostojno pa je slikar Sv. Nedelje priredil »izbor in sestav sličic« in »je stari zakoniti koncept spremenil v nazorno upodabljačega«. Opravila, ki jih ta freska poudarja kot prepovedana, so tako predstavljena s podobami ter se zavoljo svoje nazornosti lahko »bolje vtisnejo v spomin«. Pri tem je tehtna še »namenu ustrezna relativna izčrpnost,« kar pa zadeva obliko, je »njena moč... v tem, da je... splošno dostopna«. V tipološkem pogledu se pripisuje Sv. Nedelja tako imenovani ars memorativa, ki rabi mnemotehničnim namenom ali kot pripomoček spominu za določena napoltila, tako da pomeni naša freska upodabljačo obliko za spominsko kar najbolj učinkovito pridigo o prepovedanih nedeljskih opravilih.^{2a}

Toda če naj bi bili ti nameni uresničeni, so se naslikani prizori iz vsakdanjega življenja kajpada morali bistveno približati našim takratnim razmeram. Prevzete ikonografske oblike so se lahko v osnovi ohranile, v posameznih potezah pa je vsekakor bilo potrebno, da so se v različnem obsegu prilagodile širšemu okolju, ki so bile v njem in zanj ustvarjene. Saj tudi predloge s profanimi temami niso bile tolikanj ustaljene in določne kakor cerkvene ter so zato dovoljevale več možnosti za prostodušnejše in neposrednejše posnetke življenja kakor pa starosvetna upodabljanja. In kako naj bi si sicer preprosti obiskovalci crngrobške cerkve utegnili zapomniti vsebino Sv. Nedelje, če jim prepovedana opravila ne bi bila dovolj dostopna in dojemljiva? To je bilo mogoče zgolj s tem, da so te upodobitve resnično bolj ali manj ustrezale onemu času (kar je natanko ugotovljivo), prav tako pa tudi tamkaj običajnemu okolju, oziroma da niso bile v poglavitnih značilnostih drugačne kakor zadevne razmere na širšem kranjskem ozemlju. S tega vidika je v tem primeru vprašanje o naravnih ali od drugod prevzetih predlogah manj važno, ker je temeljni namen freske takšen, da so bile bistvene podobnosti med upodobitvami in tedanjim širšim stvarnim okoljem neogibno potrebne. Določene prikrojitve in parafraze tujih predlog so se v delu, kakor je Sv. Nedelja, nedvomno nujno vsiljevale ter mu tako podelile osnovno, ne pa tudi nadrobno dokumentarno ceno za zgodovino naše poznosrednjeveške omike. Skoraj izključno le poučni ali muemotehnični značaj umetnine spričuje torej njeno bistveno, četudi ne natančnejšo pričevalnost v odsevih onodobnega vsakdanjega življenja v naših krajih. — Crngrobška Sv. Nedelja je potemtakem tudi v svoji etnografski ali kulturnozgodovinski dokumentarnosti načeloma določljiva.

Desetletji po odkritju (1955) sta odvezeli freski nekaj njene vsebine. V primerjavi z njeno ohranjenostjo ob odkrivanju so do danes utpele vse sličice precejšnjo škodo in so znatno manj jasne in razločne kakor pred leti. V spodnjem delu freske je zob časa tolikanj načel vrsto prizorov, da jih zvečine ni mogoče več zadosti natančno spoznati. — Raziskava, ki bi uporabljala samo sedaj ohranjeno gradivo, bi se torej morala odpovedati nekaterim doslej uničenim spodnjim prizorom.

Pričujoči spis, ki hoče v poglavitnih potezah razčleniti nošo, kolikor je upodobljena na crngrobški freski Sv. Nedelje, si je ob tem pomagal s kopijo iz 1948⁸, ko je bila freska še dokaj boljše ohranjena, tako da upošteva celotnejše izpovedi tega spomenika, četudi ne v tolikšni natančnosti, kakršna bi bila mogoča v prvih letih po odkritju.

Najbolje so razvidne noše v prizorih desno od Kristusa (gl. sl. 1).

Žena v gornjem pasu, poleg strešne skrinje, je v rdečkasti, precej ohlapni, vendar taljirani in izrezani obleki s širokimi rokavi. Naprej od nje je upodobljena žena z belo pečo, ki je spredaj na sredi spodvita navzven oziroma nazaj; njena obleka je modra; okrog pasu je tesneje speta in tudi njena rokava sta ožja; globlji vratni izrez je prekrit z belim oprsnikom. Mož, ki je ob tej ženi, je naslikan razoglav in v kratkem rdečkastem, ožjem suknjiču in v hlačnih nogavicah enake barve. Sosednja žena v široki vijoličasti obleki brez izreza ima na glavi belo pečo, zvito v obliki turbana. Naslednji pas upodablja predice in tkalke. Vse so v zelo širokih oblačilih rdečkaste, zelene, vijoličaste in modre barve, skoraj brez talje in obširnimi rokavi. Razen ene imajo vse na glavi bele peče, ki so spredaj na sredi spod-

vite navzven oziroma nazaj. — Desno od njih je naslikan mož v daljši beli srajci z zavihanimi rokavi, ki si ob ognju greje noge.

Krojač in čevljar sta v daljših in ožjih suknjičih modre oziroma vijoličaste barve. Krojač ima na glavi rdečkasto čepico v obliki nižjega valja, pri čevljarju pa so opazne še rdečkaste hlačne nogavice. (Več iz njune upodobitve ni razvidno.) — Pralci, ki so upodobljeni v istem pasu, so v bistveno enaki noši, le barve so tod druge.

Mož v stojnici je razoglav, v brezoblčno krojeni vijoličasti halji brez izreza. Poleg njega je mesar v prepasanem rdečkastem jopiču, ki sega na stegna, in v hlačnih nogavicah enake barve. — Sosednji obrtniki niso natančneje razvidni.

Kupci oziroma prodajaleci blaga imajo valjaste čepice oziroma takšne, ki se prilegajo glavi (rdečkaste in okraste barve). Suknjiči — okraști in modri — so ožji, segajo pa skoraj do kolen. Nosijo rdečkaste hlačne nogavice. — Kegljači so brez pokrival in imajo precej krajše suknjiče, deloma izrezane in spete ob život (rdečkaste in modre barve). Na nogah imajo okraste in vijoličaste hlačne nogavice in nizke čevlje copataste oblike.

Prizore iz gostilne (kartanje, kockanje, popivanje in pretep) je čas močno zabrisal. — Krčmarica in neka gostja sta pokriti z dolgimi belimi pečami, ki padata globoko na hrbet. Obleka krčmarice je taljirana in globlje izrezana; rokavi so ozki. — Moški so naslikani razoglati ali pa s koničastimi in stožčastimi klobuki. Nosijo daljše ali krajše vijoličaste in rdečkaste suknjiče, ki so prepasani in hlačne nogavice enake barve.

Levo od Kristusa (gl. sl. 2) je predstavljen lovec na konju, ki ima na glavi višji klobuk valjaste oblike in rdeče barve z zelo ozkimi krajci. Oblečen je v rdeč prepasan suknjič z bočnimi razporki in v prilegajoče

Freska Sv. Nedelje v Crngrobu, prizori na desni strani

se rdeče hlačne nogavice. Podobno je napravljen lovec-pešec. Pokrit je s sivovijoličastim valjastim klobukom ozkih krajev in oblečen v ožji sivovijoličasti jopič z vratnim izrezom. Na nogah ima sivovijoličaste tesne hlačne nogavice. Hlapec ob konju je brez pokrivala in oblečen v ožji in prepasan rdeč jopič z bočnimi razporki in v enakobarvne ozke hlačne nogavice.

Levo od Kristusa je predstavljen še ribič; razoglav, v belem širokem suknjiču, ki je prepasan in ki sega samo čez kolke; hlač ne nosi.

Kot rečeno, so najslabše ohranjene figure na spodnjem delu freske. — Žena, ki mesi testo, ima na glavi belo pečo, ki sega domala do pasu; obleka je nejasno razvidna, sivovijoličaste barve, rokavi so zavihani do komolca. Tudi sosednji sejalec moke je nejasen; nosi belo čepico in je oblečen v krajši bel suknjič in ožje hlače enake barve. Poleg njega je naslikan lokostrelec v rdečkastem suknjiču, ki je prepasan z okrastim pasom. Hlačne nogavice ima raznobarvne: sivomodre in okraste. — Mož, ki je upodobljen na drevesu, ima stožčast klobuk okraste barve, suknjič pa je sivovijoličast in mu sega preko kolkov; na nogah ima širše hlačne nogavice enake barve. Zraven vidimo moškega v zelenem suknjiču in z zelenim klobukom koničaste oblike. — Namakalec lanu je podan nag. Sušilka lanu ima na glavi belo pečo preproste oblike; obleka je sivovijoličasta in razmerna kratka, saj sega samo do meč, ter je ozko prepasana; rokavi so zavihani do komolcev. — Obiralci sadnega drevja so skorajvi in oblečeni v široke, prepasane rdečkaste suknjiče, ki so dolgi razokraj do kolen, in v enakobarvne hlačne nogavice. — Omeniti je treba še vojščake v kratkih sivovijoličastih oziroma rdečkastih jopičih in hlačnih nogavicah.

Kar zadeva škofjeloško območje, pa tudi ozemlje tedanjega Kranjskega, je freska dobrodošel vir za zgodovino noše. Zakaj za dobo pred 16. stoletjem pogrešamo širše in zaokroženo arhivalno gradivo o tej temi, saj potekajo ohranjeni inventarji, oporoke, javne in zasebne računske knjige, mitninski podatki in policijski redi, ki pričujejo tudi o naši oblačilni omiki, šele iz tega časa. Pred 16. stoletjem pa smo prav tako za škofjeloški okoliš navezani predvsem le na drugačne vire. Med temi gre prvenstvo freski Sv. Nedelje v Crngrobu.⁴

Iz njenih upodobitev je moška noša opredeljena takole:

Pokrivala. — Večidel so moški nosili pokrivala; redkejši so primeri razoglavih upodobljencev. Klobuki in čepice so bili približno enako pogosti. V ljudski noši so prevladovali klobuki koničaste oziroma stožčaste oblike, medtem ko so meščanska in plemiška pokrivala precejkrat valjasta, in to prav tako klobuki kakor čepice. Valjasti plemiški klobuki so imeli prav ozke kraje.⁵

Plašči. — Na crngrobški freski kakor tudi drugje na Kranjskem ni ta oblačilni kos v gotiki nikjer upodobljen, tako da moremo zanj edinole predpostavljati v bistvu podobne oblike kakor v bližnjih vzhodnoalpskih predelih. Tod so nosili deloma še ogrinjalne plašče, ki so jih pa vedno bolj in bolj izpodnivali brezrokavni plašči. Te so oblačili čez glavo in jih včasih opremljali tudi s kapucami. Proti koncu 15. stoletja se začno ti plašči spredaj predeljevati in dobijo tako že svoj novoveški, v poglavitnih značilnostih že sodobni videz.⁶

Suknjiči. — Ti so bili poglavitni del takratne moške obleke. V Vzhodnih Alpah se v 15. stoletju suknjič pod vplivom tako imenovane burgundske mode čedalje bolj krajšajo, tako da segajo okrog 1500 le še

nekoliko čez kolke ter se hkrati s tem vse bolj oprijemajo života.⁷ Pri ljudski noši ta razvoj sicer ni tolikanj dosleden kakor pri plemiški in meščanski, vendar pa je kljub temu na dlani.

Na Sv. Nedelji, ki sodi v tretjo četrtino 15. stoletja, so te smeri popolnoma razvidne. Suknjiči se že krajšajo, toda razen pri plemičih in njihovih služabnikih še niso dosegli one kračine, ki je značilna za izoblikovano gotsko moško nošo ob koncu 15. stoletja. Ponekod, tudi pri meščanih, segajo skoraj še do kolen, obenem pa poznamo tudi primere, kjer so že skrajšani proti bokom. Tudi zoževanje suknjičev je dodobra opazno. Kmetje so povečini še v razmeroma ohlapnih suknjičih, zato pa so meščani, zlasti pa plemiči v vse tesnejših jopičih. — Največkrat so bili suknjiči prepasani. — Rokavi so po navadi širši in segajo do zapestja. — Razporki, ki so značilni za poznogotsko nošo,⁸ so potrjeni tudi v Crngrobu, in sicer v noši plemičev in njihovih služabnikov, ki so naslikani v bočno preklanih suknjičih. — Ovratni izrezi so bili na moč redki. — Resic ni mogoče ugotoviti.

Perilo. — Srajce niso malone nikjer razvidne. S tem pa ni rečeno, da takratna moška noša tega perila v načelu ni poznala. Kajti priznano je, da se je v poznem srednjem veku nosila moška srajca zvečine kot podloga⁹ in da zato običajno tudi ni bila vidni del noše. Na crngrobški freski pa je srajca v enem primeru prav razločno naslikana: mož, ki si greje ob ognju noge, je v sami srajci, ki je po kroju povsem sorodna svoji novejši obliki.

Spodnje hlače na Sv. Nedelji niso upodobljene, pač pa jih poznamo več ko pol stoletja mlajše s Suhe: nosile so se le okrog ledij, se tesno prilegale telesu in bile zelo kratke.

Hlače. — Za nošo v 15. stoletju so značilne hlačne nogavice, ki se proti 1500 vse bolj zožujejo in dajejo tej modi skupaj z istodobnimi razporki in izrezi močno posvetni značaj.¹⁰ To velja tudi za nošo, kakršna je upodobljena v Crngrobu, le da tukaj ta razvoj še ni predstavljen v svoji dokončni obliki. Hlačne nogavice nosijo plemiči, obrtniki in kmetje. Vendar pa ljudska noša tedaj v celoti še ni poznala hlač. Ribič s Sv. Nedelje jih prav tako nima kakor drugi upodobljenci noš s kranjskih gotskih fresk (n. pr. Sv. Miklavž na Goropeči nad Ihanom, Sv. Peter na Vrhju nad Želmljem, Križna gora nad Škofjo Loko) ne. Crngrob je edini kraj na takratnem Kranjskem, kjer so pred renesanso naslikane hlače v ljudski moški noši. Se pravi, da ljudska noša na tem ozemlju v celem hlač tačas pač še ni uporabljala.

Hlačne nogavice v Crngrobu so pri plemičih in njihovih služabnikih ožje, pri obrtnikih in kmetih pa so ohlapnejše.

Upodobitev nagega moža, ki namaka lan, bi mogla potrjevati in tudi pri nas izpričevati sodbo, da so kmetje v srednjem veku pri poljskih delih odložili včasih vso obleko.¹¹

Obuvala. — Nogavice v Crngrobu niso predstavljene. Moški nosijo ali hlačne nogavice ali pa imajo noge gole. Iz drugih krajev pa poznamo v nekaj desetletij poznejši kmečki noši dokolenske nogavice (Hrastovlje, Križna gora). Bile so iz platna, kajti pletene nogavice se pojavijo šele proti sredini 16. stoletja.¹²

Razen pri enem kegljaču na naši freski čevljev ni mogoče nikjer zaslediti. Popolnoma manjkajo sicer tudi na Kranjskem uporabljana plemiška in meščanska obuvala ostro zašiljene in pretirano dolge oblike (tudi po

Prizori z lova na freski Sv. Nedelje v Crngrobu

nekajkrat daljša kot stopala), ki so dobila zato naziv kljunastih čevljev. Verjetno so nosili po nekaj starejšem običaju v hlačne nogavice vstavljene ali pa nanje pritrjene usnjene ali lesene ploščice, ki so tako nadomeščale prave čevlje.¹³ — Škornji prav tako niso upodobljeni.

O ženski noši ni mogoče pridobiti toliko sodb.

Pokrivala. — Ustrezno srednjeveškemu razločevanju med ženami in dekleti v pokrivanju glave se je na Kranjskem ta običaj ohranil še daleč v naslednja stoletja.¹⁴ V srednjem veku je obstajal razloček v tem, da so bila dekleta razoglava ali pa so nosila na glavi venčke, medtem ko so imele žene glavo pokrito.¹⁵

Večina crngrobških upodobljenk nosi peče. Te so spredaj na sredi spodvite navzven oziroma nazaj. Padajo globoko na hrbet ali pa celo do pasu. Kmetice nosijo večkrat podobno spodvite peče kakor meščanke, tako da lahko v tem primeru govorimo o meščansko vplivani ženski ljudski noši.

Plašči. — Ta del obleke ni naslikan. Spričo tega kaže tudi za ženske plašče predstavljati podobne oblike, kakršne so bile takrat v rabi v Vzhodnih Alpah. Kakor moški so tudi ženske deloma še nosile ogrinjalne plašče, deloma pa že brezrokavne, ki so jih oblačile čez glavo in ponekod opremljale s kapucami.¹⁶

Obleke in srajce. — Obleke v višji ženski noši se na Kranjskem v 15. stoletju, enako kakor moški jopiči, čedalje bolj zožujejo in oprijemajo telesa. Obleke se taljirajo včasih pod prsmi, povečini pa okoli pasu in so precejkrat prepasane. Rokavi (raznih barv) so načeloma dolgi in ohlapni ter redkeje ozki. Pojavljajo se vratni izrezi, ki so okoli 1500 že prav globoki. Zato dobivajo srajce v takih primerih vlogo vrhnjega oblačila, ker so vidne izpod izreza. Hkrati s tem najdemo na izrezih tudi že prve oprsnike ali pa izreze, ki so prevezani z vrvicami (gl. freske na Muljavi, Suhi, pri Sv. Miklavžu in na Goropeči, v Bemu in na Križni gori).

V Crngrobu oblek in sraje v ženski noši ni mogoče natančneje določiti. O njih lahko rečemo zgolj to, da so, tudi pri meščankah, razmeroma še malo taljirane in da so ostale precej široke. Redkeje naslikani izrezi so prav globoki. Zasedimo tudi že oprsnike. Rokavi so še ohlapnejši. Pri delu so

bili zavihani do komolcev. Obleke niso bile vselej prepasane. Ovratniki niso razločljivi. Na Sv. Nedelji tudi še ne vidimo deljenega krila in jopice.

O preostalih ženskih oblačilnih kosih ne moremo iz naših sličic ničesar posneti. Potemtakem se sme predpostavljati za ženska obučala to, kar je bilo zapisano pri moški noši: platnene nogavice in nizki čevlji ali pa samo usnjene oziroma lesene deščice na stopalih.

Nasprotno od moške je ženska noša, upodobljena v Crngrobu, bolj zaostala in počasneje sledi razvoju mode v pozni gotiki.

Posebno vprašanje so barve oblačil. Znatna barvna pisanost pozno-srednjeveške plemiške in meščanske noše je takisto dobila svoj določeni odsev v ljudski noši.¹⁷

V Crngrobu prevladujeta pri moških suknjičih rdečkasta in vijoličasta oziroma sivovijoličasta barva. Drugačne barve so izjemne. Hlačne nogavice so bile enake barve. V enem primeru sta bili hlačnici različnih barv (sivomodre in okrašte). Pokrivala so bila največ rdečkasta ali pa okrašta. Perilo je bilo belo.

V ženski noši so bile peče in tudi perilo bele barve. Obleke so bile, prav tako kakor pri moških suknjiči in hlače, rdečkaste ali vijoličaste oziroma sivovijoličaste.

Drugih zadevnih podatkov na freski Sv. Nedelje ne najdemo.¹⁸

OPOMBE

¹ F. Stele, Monumenta artis slovenicae I. Srednjeveško slikarstvo. Ljubljana 1935, str. 42. — J. Veider, Vodič po Crngrobu, Škofja Loka 1936, str. 24 sl. — F. Stele, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, filoz.-filol.-hist. razr. II, Ljubljana 1944, str. 401 sl. — E. Cevc, Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu, Slovenski etnograf III-IV, 1950/51, str. 180 sl.

² F. Stele, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 416 sl.

^{2a} F. Stele, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 416, 419, 425, 426 sl.

³ V Narodni galeriji v Ljubljani.

⁴ Za škofjeloško območje pred gotskimi freskami ne poznamo gradiva za zgodovino noše.

⁵ O tem gl.: H. Weiss, Kostümkunde, Geschichte der Tracht und des Geräthes vom 14 ten Jahrhundert bis auf die Gegenwart I. Stuttgart 1872, str. 238. — F. Hottenroth, Trachten, Haus-, Feld- und Kriegsgeräthschaften der Völker alter und neuer Zeit II. Stuttgart 1884, str. 87. — B. Köhler, Allgemeine Trachtenkunde III. Leipzig (brez letnice), str. 85.

⁶ V. Geramb, Steirisches Trachtenbuch I. Graz 1932, str. 285, 289, 504 d.

⁷ B. Köhler, nav. delo, str. 97. — A. Schultz, Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, München—Berlin 1905, str. 250. — V. Geramb, nav. delo, str. 285.

⁸ H. Weiss, nav. delo, str. 254. — F. Hottenroth, nav. delo, str. 90. — B. Köhler, nav. delo, str. 92. — A. Schultz, nav. delo, str. 253.

⁹ F. Hottenroth, nav. delo, str. 71.

¹⁰ H. Weiss, nav. delo, str. 228. — B. Köhler, nav. delo, str. 250. — A. Schultz, nav. delo, str. 250. — V. Geramb, nav. delo, str. 285. — O. Lauffer, Ausstattung nach Stand und Rang, Festschrift Alfons Dopsch, Baden b. W. — Leipzig 1938, str. 524.

¹¹ J. Bühler, Die Kultur des Mittelalters, Leipzig 1931, str. 512.

¹² A. Schultz, nav. delo, str. 250. — V. Geramb, nav. delo, str. 314 d.

¹³ B. Köhler, nav. delo, str. 85.

¹⁴ A. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs II. Laibach 1791, str. 314 d.

¹⁵ K. Spiess, Die deutschen Volkstrachten. Leipzig 1911, str. 55. — G. Lenning, Geschichte der Bekleidung, v: A. Jaumann, Textilkunde, Nordhausen (brez letnice), str. 652.

¹⁶ V. Geramb, nav. delo, str. 285 d.

¹⁷ H. Weiss, nav. delo, str. 255. — B. Köhler, nav. delo, str. 111. — V. Geramb, nav. delo, str. 285, 289, 304.

¹⁸ Ker je naš obravnavani vir freska, so veljala gornja izvajanja zgolj formalni plati onodobne noše, ne pa drugim vprašanjem, ki tudi spadajo v ta okvir. Za 15. stoletje drugih virov vse preveč manjka, da bi bilo mogoče za škofjeloški okoliš kakor tudi za druge predele na takratnem Kranjskem obdelovati tudi še n. pr. cene oblačil, način in izvor izdelovanja posameznih oblačilnih kosov, stanovsko opredeljenost posameznega oblačilnega materiala in kroja, povprečje v ravni oblačilne omike pri raznih skupinah prebivalstva ipd.

Obe sliki je posnel Marjan Vidmar po kopijah Marjana Tršarja (iz 1955) v ljubljanskem Mestnem muzeju.